Роман пронизан гротеском космических масштабов. Ирония – основной пафос «Улисса». Смех автора в какой-то мере является инфернальным. Он нарастает постепенно. Первая часть «Улисса» еще серьезна. Во второй Джойс почти все подвергает испытанию смехом. И не жалеет самого себя – самоирония здесь очевидна.

Внешняя и внутренняя композиция романа – многоплановая и полифоничная. Основная мифологема джойсовского хаокосмоса – возвращение.

Литература

1. *Eco U.* The Aesthetics of Chaosmos. The Middle Ages of James Joyce. Harvard University Press / Cambridge / Massachusetts, 1989. 96 с.
2. *Хоружий С. С.* «Улисс» в русском зеркале // Джойс Дж. Избранное в 2-х т. Т. 2. М., Терра, 1997. 560 с.
3. *Затонский Д. В.* Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. Харьков: Фолио, М., АСТ, 2000. 256 с.

РЫТОРЫКА-МЕТАДЫЧНЫЯ АСНОВЫ НАВУЧАННЯ ІНТАНАЦЫЙНЫМ СРОДКАМ МАЎЛЕННЯ

А. П. Літвінава

Перад сучаснай адукацыяй стаяць адвечныя пытанні: «Якімі павінны быць маладыя людзі – выпускнікі школ? Як ім не згубіцца ў лабірынтах сучаснага жыцця? Як знайсці сваё месца ў грамадстве?» Такія пытанні паўстаюць перад школай XXI ст., якому патрэбны чалавек, здольны дакладна і лагічна разважаць, правільна і прыгожа размаўляць.

Вядомы афарызм: «Значна не толькі тое, *што* гаворыцца, але і тое, *як* гаворыцца», – застаецца надзённым і сёння. Ва ўмовах сучаснага хуткаплыннага росту інфармацыі істотнай бачыцца праблема аптымальнай перадачы зместу выказвання. У немалой ступені гэта забяспечваецца інтанацыяй, якая выконвае сэнсаадрозную функцыю.

Аднак нельга забываць, што інтанацыя – той «галасавы скарб», які можа ўнесці паэзію, музыку, эмацыянальнае багацце ў нашае маўленне, што дазваляе нам не толькі скласці аб сабе добрае ўражанне, але і падтрымаць, натхніць чалавека словам.

Таму невыпадкова новай праграмай па беларускай мове ў 10–11 класах школы прадугледжана праца над сістэматызацыяй і абагульненнем ведаў аб інтанацыйных сродках выказвання і развіццём умення выкарыстоўваць іх пры вусных зносінах.

Як актуальная паўстае задача вызначэння напрамкаў метадычнай дзейнасці па ўдасканаленні маўлення старшых школьнікаў у тэхніка-выканаўчым аспекце.

З улікам рэкамендацый вядомых навукоўцаў-метадыстаў Л. А. Увядзенскай, Д. Х. Вагапавай, А. А. Каляды, В. Ф. Русецкага, А. А. Шагідзевіч і інш., а таксама ўласнага педагагічнага вопыту вылучым некаторыя асноўныя падыходы да ўдасканалення інтанацыйнага афармлення вуснага выказвання.

1. Комплекснае навучанне выразнай інтанацыі як сінтэтычнаму феномену праз адпрацоўку яе асобных элементаў

Так, яшчэ на этапе тэарэтычнага разгляду матэрыялу мэтазгодным з'яўляецца складанне апорнай логіка-структурнай схемы, якая дэманструе сувязь абраных для засваення тэрміналагічных адзінак з ключавым паняццем інтанацыі. Праца над схемай развівае аналітычныя здольнасці школьнікаў і вызначае шляхі далейшай практычнай навучальнай дзейнасці.

2. Навучанне інтанацыйнаму афармленню выказвання ў агульным сістэмным кантэксце працы над тэхнікай маўлення

У прыватнасці, вучні павінны ўсвядоміць, што выразная, нязмушаная інтанацыя залежыць ад правільна арганізаванага дыхання. У гэтым упэўнівае трэніровачнае чытанне вершаў з працяглай даўжынёй радка (напрыклад, фрагментаў «Песні пра зубра» М. Гусоўскага): велічнае, урачыстае расповеднае гучанне дасягаецца за кошт роўнага, размеркаванага выдыху.

3. Спалучэнне рацыянальна-лагічнага і псіхалагічна-эмацыйнага бакоў у працы над інтанацыяй

Раскрыць і скарыстаць сакрэты выразнага маўлення, сакрэты яго ўздеяння на слухачоў дазваляе наданне выказванню эмацыйнай, псіхалагічнай афарбоўкі, а перадаць змест выказвання – правільнае рытміка-меладычнае чляненне маўленчай плыні. Таму мэтазгоднай з'яўляецца праца над паўзацыяй і акцэнтуацыяй. Ужываюцца сказы, якія ілюструюць залежнасць сэнсу ад змены месца лагічнай паўзы ў фразе: *Чужым тэлефонам карыстацца забаранялася; На прыпынку стаялі мужчына і жанчына з дзецьмі; Фірма паведамляе аб атрыманні карэспандэнцыі з вялікім спазненнем.* Прапануюцца практыкаванні, якія дэманструюць сэнсаадрозную прыроду націску:

- падбор варыянтных адказаў на пытанні, якія агучваюцца з перамяшчэннем інтанацыйнага цэнтра ад аднаго слова да другога: *Мы сустракаемся заўтра на выставе?*;

• дадумванне працягаў фразы з антытэзамі, якія залежаць ад яе сэнсу, што канкрэтызуецца лагічным націскам;

• трэніроўка ў агучванні скарагаворак з розным лагічным націскам.

Развіццё ўменняў інтанаваць выказванне згодна з патрабаваннямі розуму і пачуццяў магчыма пры чытанні прыказак і прымавак з пэўным экспрэсіўным зарадам. Колькасць эмацыйна-экспрэсіўных значэнняў бязмежна. Як вядома, яшчэ К. С. Станіслаўскі казаў пра 40 сітуацый, якія ствараюцца living рознымі інтанацыйнымі варыянтамі словазлучэння *сёння ўвечары*, Б. Шоу – пра 50 спосабаў вымаўлення слова *так* і 500 спосабаў для слова *не*. У тым, што інтанацыя выконвае эмацыйна-экспрэсіўную функцыю, вучні ўпэўніваюцца пры чытанні прыказак і прымавак у прапанаваных танальнасцях. Напрыклад, прыказку *Языком у Вільні, а галавой за печчу* прапануецца вымавіць: а) здзіўлена; б) расчаравана; в) высакамерна; г) жартоўна.

Перспектыўным уяўляецца выкарыстанне розных варыянтаў такога роду практыкавання:

• вызначэнне агульнай тэмы і прыдатнай інтанацыйнай афарбоўкі прыведзеных прыказак, да прыкладу: *Без мукі няма навукі*; *Добра вучыць паслухмянага*; *Што жывем, то вучымся*;

• самастойны падбор магчымых інтанацыйных танальнасцей для выканання адной і той жа прыказкі;

• падбор прыказкавых адзінак да прыведзеных рускіх адпаведнікаў і іх інтанаванне.

4. Праца над інтанацыйным афармленнем выказвання ў імпрэсіўным і экспрэсіўным аспектах

Напрыклад, падвойным чынам выкарыстоўваюцца сказы з мастацкіх твораў, якія змяшчаюць простае маўленне і падаюцца ў слоўніку эпітэтаў М. П. Пазнякова ў якасці ілюстрацый да назоўнікаў *голас*, *тон*. Зразумець аўтарскую думку – значыць даць пры чытанні ўслых належнае паўзаванне і акцэнтаванне, надаць ёй экспрэсіўную афарбоўку. Навучэнцы па чарзе спрабуюць з максімальнай выразнасцю выканаць рэплікі, каб іх аднакласнікі пасля гэтага змаглі самастойна даць адпаведную аўтарскай характарыстыку гучання. Пры аналізе агучанага тэксту школьнікі супастаўляюць зададзеную аўтарам інтанацыю з рэальнай інтанацыяй пачутых рэплік і такім чынам ацэньваюць ступень экспрэсіўнасці выканання. Такі від практыкавання быў з поспехам выкарыстаны ў СШ № 4 г. Мінска.

5. Узаемасувязь працы над інтанаваннем з лінгвістычным аналізам маўленчага матэрыялу

Рытміка і мелодыка тэксту не з'яўляюцца чымсьці выпадковым, цалкам залежным ад экстралінгвістычных умоў і асобасных якасцей моўцы, а вызначаюцца шэрагам лінгвістычных фактараў: лексікай тэксту; ужытымі граматычнымі канструкцыямі; парадкам слоў і актуальным чляненнем.

Так, істотнай бачыцца трэніроўка ў меладычнай і танічнай апрацоўцы выказвання з улікам патэнцыяльных магчымасцей пісьмовага тэксту. Калі ў наступных сказах не паставіць у канцы знак прыпынку, то іх сэнс не будзе зразумелым, бо тут магчыма інтанацыя, якая выражае пытанне, сцвярджэнне, незавершанасць: *Мне ніхто не тэлефанаваў*, *Сёння не вельмі халодна*, *Ты ўчора вярнуўся позна.*

6. Выкарыстанне аўдыёапаратурнай фіксацыі маўлення пры аналізе жывой гутарковай мовы

Гэта дазваляе развіваць слыхавую памяць, уменні ўважлівага аналізу і самакантролю негатыўных і станоўчых інтанацыйных якасцей вуснага выказвання. Для аналізу можна выкарыстаць тэксты, якія былі прачытаны дыктарамі радыё і тэлебачання, журналістамі, акторамі, а таксама тэксты вучнёўскага (чужога і ўласнага) выканання.

7. Узаемасувязь удасканалення інтанацыйнага афармлення з заняткамі па музычным мастацтвем

Так, па ўражаннях ад праслухвання аднолькавых музычных твораў у розным выкананні навучэнцы робяць параўнанне спявацкіх манер з пункту гледжання тых якасцей інтанацыі, якія адметна выяўлены. Пасля гэтага самімі школьнікамі чытаюцца адпаведныя тэкставыя ўрыўкі без музычнага суправаджэння з дасягненнем пажаданых танальных якасцей. Можа праводзіцца інтанаванне варыятыўных гукавысотных контураў як меладэкламацыя з мэтай пашырэння высотнага і дынамічнага дыяпазону гучання і авалодвання перспектывай размеркавання вышыні голасу. Такі міжпрадметны падыход мае асаблівую карысць ў школах з музычным ухілам і пры апрабаванні выклікаў цікавасць у старшакласнікаў СШ № 4 г. Мінска, дзе рэалізуецца адпаведны кірунак дыферэнцыяцыі навучання.

Прапанаваныя канцэптуальныя асновы метадычнай дзейнасці робяць працу над інтанацыйным афармленнем выказвання больш мэтанакіраванай і свядомай, спрыяюць удасканаленню вуснага маўлення, што дазваляе старшакласнікам убачыць сябе ў «маўленчым люстэрцы»,

усвядоміць месца рыторыкі ў сістэме свайго асобаснага развіцця і яе ролю як мастацтва ў грамадстве.

СВЯДОМАЕ ПЕРААДОЛЕННЕ СТРАХУ ЯК ЭЛЕМЕНТ СВЕТАПОГЛЯДУ СТАРАЖЫТНЫХ СЛАВЯН

Т. У. Мураўёва

У свеце чалавечых эмоцый страх – з'ява настолькі распаўсюджаная і мае так многа адценняў, што цяжкай з'яўляецца не толькі спроба яго тлумачэння, але нават спроба яго рацыянальнай класіфікацыі. Страх – рэальная частка нашага жыцця. Чалавек можа перажываць страх у самых розных абставінах, але ўсе яны маюць адну агульную рысу: яны ўспрымаюцца чалавекам як пагроза для яго спакою і бяспекі. Даволі часта страх класіфікуюць як адмоўную эмоцыю, якая атручвае арганізм чалавека, нібы таксін. Такое стаўленне да страху можна растлумачыць тым, што вялікая колькасць людзей баіцца не прычын, якія выклікаюць страх, а самой эмоцыі. Чалавек забывае, што гэтую эмоцыю, калі яна не выходзіць за межы разумнага і суадносіцца з сітуацыяй, неабходна разглядаць не як адмоўную і жахлівую, а як неабходную для выжывання ў навакольным асяроддзі. Страх – гэта адна з праяў інстынкту самазахавання. У спадчыну ад продкаў чалавек атрымаў набор пэўных якасцей і эмоцый, якія дазваляюць яму вызначыць сваё стаўленне да свету і прыстасавацца да яго. Багацце форм паводзін схематычна можна абазначыць праз два вектары: «да» і «ад» навакольнага свету. Суб'ектыўным карэлятам руху «да» навакольнага свету можна вызначыць такія пазітыўныя пачуцці як сімпатыя, сяброўства, каханне і г. д., а карэлятам супрацьлеглага накірунку – такія негатыўныя пачуцці, як страх, нянавісць, варожасць і г.д. Неабходна адзначыць, што вызначэнне страху як эмоцыі негатыўнай не адмаўляе неабходнасці дадзенай эмоцыі ў свеце чалавечых перажыванняў. Усё залежыць ад адносін індывіда да ўласнага страху. Негатыўнасць страху ў тым, што, ахопліваючы чалавека, ён пачынае кіраваць ім і можа стаць прычынай дэградацыі. Аднак гэтая з'ява амбівалентна, таму што пераадоленне ўласнага страху – гэта крок на шляху эвалюцыі. Як бачым, мы зноў вяртаемся да высновы: чалавек павінен умець кіраваць уласным страхам.

Кожны чалавек у сваёй свядомасці стварае сваю суб'ектыўную «мадэль свету». Яна залежыць ад характару адносін чалавека да з'яў рэчаіснасці. «Мадэль свету» ў ідэальным варыянце павінна мець магчымасці для пашырэнне сваіх межаў, шляхам павелічэння ведаў пра навакольны свет. Аднак павелічэнне ведаў заўсёды было звязана з